

DE *CRISIS* EN DE *CRISIS*

Carlo Ierna

Edmund Husserls werk *De crisis van de Europese wetenschappen en de transcendentale fenomenologie* is nog steeds relevant, omdat de crisis uit de titel geenszins is overwonnen. Het boek behoudt een zeldzame actualiteit in de diagnose die het van het centrale probleem van de wetenschappen stelt. Zoals men wel zegt is de eerste stap naar verbetering toegeven dat er een probleem is. Daarom spendeert Husserl zeer terecht het eerste, inleidende hoofdstuk van de tekst aan de vraag waarom en in welk opzicht er eigenlijk sprake zou zijn van een crisis van de wetenschappen en waarom dit veel verdergaande consequenties voor de actuele samenleving en ons eigen mensbeeld zou hebben. In zijn tijd, niet minder dan in de onze, lijken de wetenschappen juist uiterst succesvol en productief, met dagelijks nieuwe ontdekkingen en toepassingen. Husserls intellectuele vorming vond tenslotte tijdens de tweede industriële revolutie plaats, met als apotheose of nadir de eerste wereldoorlog. In die tijd en context waren “oorlogsmachine” en “militair industrieel complex” geen metaforen of dubbelzinnige toespelingen. Wetenschap en technologie speelden hierbij een centrale rol. De crisis die Husserl onderkent, is dan ook niet primair een crisis in de wetenschappelijke praktijk of productiviteit, maar veel meer een crisis in de wetenschappelijke theorie, dat wil zeggen, in onze conceptie van wat wetenschap is en zou moeten zijn. De crisis bestaat volgens Husserl vooral in het gebrek aan reflectie en zingeving: de wetenschappen zijn juist door hun succes zichzelf niet meer in vraag aan het stellen en alleen nog goederen en diensten aan het leveren. Fysieke voorspoed, maar psychische armoede. Middelen, maar geen doel. *Citius, altius, fortius*, maar waarom en waartoe?

Wat is wetenschap?

Husserl, in navolging van zijn leermeesters Franz Brentano en Friedrich Paulsen, stelt voorop dat filosofie wetenschap is. Wat wil dat zeggen? Filosofie is uit de naam zelf al “wijs-begeerte”, een streven naar kennis, een willen weten, alles bevragen en in-vraag-stellen. Husserl beaamt volledig Aristoteles’ uitspraak dat alle mensen van nature naar kennis streven. Filosofie is daarmee geen

gespecialiseerde vakdiscipline, maar universeel en alomvattend: “de” wetenschap als geheel van alle kennis, gevat in een coherent theoretisch systeem. Filosofie en wetenschap zoeken daarbij niet uitsluitend naar kennis van de natuur en haar geschiedenis, maar ook van de mensheid en haar geschiedenis, niet alleen naar gebeurtenissen en feiten, maar ook naar handelingen en ideeën. Daarom waarschuwt Husserl voor de identificatie van wetenschap met de “feitenwetenschappen”, waarover hij zich bijna net zo laatdunkend uitlaat als Fichte over de materialisten. Wanneer we het hebben over “de” wetenschap, als zodanig, dan is deze zeer zeker niet beperkt tot de positieve wetenschappen, de wetenschappen van het ervaren in abstractie van het ervaren.

Toch is dit precies het soort wetenschap dat toen en nu de boventoon voert, onder het mom van zien is geloven, meten is weten. Iets is objectief precies voor zover het niet subjectief is. Daarom moet, *in extremis*, ook het subject zelf meetbaar zijn of gemaakt worden. Sinds de afsplitsing van de psychologie van de filosofie in de 19de eeuw, waarna zij meer natuur- dan geesteswetenschap werd, is hier eigenlijk amper iets in veranderd. Ook nu nog menen we dat, om de menselijke geest zelf wetenschappelijk te kunnen bestuderen, deze teruggebracht moet worden tot een natuurkundig feit, een ding of proces zoals het brein of publiek waarneembaar gedrag. Dit staat ook expliciet in allerlei beleidsnota's en rapporten (zoals 'Duurzame Geesteswetenschappen' het Rapport van de commissie Nationaal Plan Toekomst Geesteswetenschappen): de 'geestes'wetenschappen houden zich eigenlijk helemaal niet bezig met de menselijke geest zelf, maar alleen met de (historische) producten en uitingen van de menselijke geest, dat wil zeggen wederom meetbare feiten en dingen. Husserl probeerde met zijn argumentatie en analyse in de *Krisis* al bijna een eeuw geleden de absurditeit hiervan in detail bloot te leggen.

Zoals Husserl in de *Krisis* stelt, zijn alle wetenschappen, natuur- en geesteswetenschappen, slechts onzelfstandige takken van de filosofie als omvattend wetenschappelijk ideaal. Wat deze disciplines qua disciplines onderscheidt, kan niet iets essentieel wetenschappelijks zijn. Allicht verschillen ze in inhoud en methode. Allicht kiezen we voor een pragmatische arbeidsdeling in universiteiten en onderzoeksinstituten. Dit betekent echter niet dat sommige disciplines 'wetenschappelijker' zouden zijn dan andere. Qua wetenschappen dienen alle disciplines met dezelfde strengheid hun vragen en problemen tegemoet te treden, of deze nu over feiten of waarden, dingen of denken gaan.

De waarde van wetenschap

De 'onthoofding' van de wetenschap waar Husserl het positivisme van beticht, is juist dat door subjectiviteit, bewustzijn, waarden, et cetera uit te sluiten of te reduceren tot iets anders, de radicale vraag naar de wetenschappelijkheid van

wetenschap, de filosofische vraag naar de waarde en mogelijkheid van wetenschap als universeel theoretisch kader, onmogelijk wordt: het is een ongerefecteerde en daarmee waardeloze wetenschap. Dit in dubbele zin: de wetenschap kan niet over de eigen waarde nadenken en kan geen waarden bieden aan de samenleving. De enige 'waarde' die nog overblijft, is de economische. De enige 'rationaliteit' is de administratieve, met als deugden efficiëntie en effectiviteit. Deze 'rationaliteit' die de wetenschappen overheerst, is helemaal niet wat oorspronkelijk de essentie van filosofie en wetenschap waren, maar een drogbeeld. De rede, die van mensen mensen en van wetenschap wetenschap maakt, is juist niet een ontaard rationalisme dat uitsluitend cijfermatig, kwantitatief, reductionistisch is. De oorspronkelijke rationaliteit van filosofie als universele wetenschap, de eenheid van de veelheid van vragen die we hebben, is veel omvattender dan wat door het positivisme wordt toegelaten. Het positivisme, zoals Husserl dat schetst, sluit alle vraag naar zingeving a priori als onwetenschappelijk uit, want immers niet meetbaar.

Waardenvrije wetenschap is echter ook waardeloze wetenschap. De positivistische bijdrage aan de samenleving gaat uitsluitend over kwantificeerbare zaken: voor elke euro belastinggeld, zoveel euro winst. Husserl kiest hier voor de Engelse term *prosperity*: zolang het met ons maar (fysiek) goed gaat, hoeven we niet verder of dieper na te denken. Het is vanuit dit perspectief schier ondenkbaar dat er ook wetenschap kan zijn die waarde aan de samenleving kan toevoegen die niet van economische aard en toch streng wetenschappelijk is. Husserl onderneemt juist een poging om de wetenschap, alle wetenschappen, te redden en weer op het rechte pad te krijgen. Hiermee beoogt hij ook een veel bredere cultuuromslag mogelijk te maken. Alleen als we ons weer bewust worden van de eigenlijke diepte en breedte van wat rede en wetenschap kunnen zijn en voor de mensheid kunnen betekenen, kunnen we ook onszelf als redelijke wezens en onze samenleving als een op rede gestoelde samenleving begrijpen.

De oorsprong van de crisis

Op de vraag waarom het mis is gegaan en hoe het dan anders zou moeten, biedt Husserl ons een dubbele 'reductie': eerst een her-leiding van het probleem dat de crisis heeft veroorzaakt, namelijk de mathematisering van de natuur en de natuurwetenschappen, vervolgens een re-constructie van wat het ware ideaal van wetenschappelijkheid dan wel is en hoe het past in de menselijke samenleving en onze dagelijkse leefwereld. Husserl meent een fundamentele fout bij Galilei te zien, die in veel opzichten ook bij Descartes en Locke aanwezig is. De fout ligt erin dat ze een werkelijkheid achter de ervaring hebben geconstrueerd die uitsluitend voor de abstracte rede te vatten is. Deze wordt vervolgens als ultieme oorzaak en verklaring daarvoor gepostuleerd als een 'substructie'. Deze

werkelijkheid achter de werkelijkheid is een wereld van theoretische, onwaarneembare, maar kwantificeerbare entiteiten en eigenschappen, die de ervaring zou moeten verklaren, maar waarbij men ook van de ervaring kon abstraheren. Met andere woorden, het ervaren wordt verklaard op grond van wat men niet ervaren kan. De grondslag van ervaring en ervaringswetenschappen komt daarmee buiten de ervaring en ervaringswetenschappen te liggen. Al sinds het eerste begin van zijn academische carrière heeft Husserl tegen soortgelijke redeneringen geprotesteerd: empirie kan niet zichzelf verklaren en rechtvaardigen, ook niet als ze een omweg via de wiskunde en meetkunde neemt. Empirie is juist de ultieme verklaringsgrondslag. Husserls oplossing is dan ook niet verbazingwekkend op dit punt: fenomenologie, een nieuwe wetenschap van de ervaring, waarbij het ervaren zelf centraal staat. We moeten de vragen serieus nemen en streng wetenschappelijk onderzoeken: Wie ervaart? Hoe wordt ervaren? Wat wordt ervaren? En welke conclusies kunnen we legitiem daaraan verbinden? Het beginpunt van de analyse en reductie is altijd het concrete ervarende individu. Het ervaren zelf, als act van iemand en gericht op iets, is het vertrekpunt, niet geabstraheerde en verabsoluteerde ‘ervaring’, alsof het een zelfstandig en onafhankelijk gegeven zou zijn. Als men de focus verlegt en vergroot, zoals Husserl voorstelt, dan kan en mag de vraag “Wie zijn wij die wetenschap bedrijven en waartoe?” nooit van het toneel verdwijnen.

De Crisis toen en nu

Of men nu Husserls oplossing voor het probleem en de hele transcendentale fenomenologie wel of niet deelt, zijn probleemanalyse blijft mijns inziens terecht en ook op de huidige wetenschap en samenleving van toepassing. Mede door de import van de Engelse term *science* en het Angelsaksische wetenschapsmodel, schijnen we alle wetenschappelijkheid alleen of vooral nog te associëren met (positieve) natuurwetenschap. Alle door Husserl uitgesproken kritiek, blijft ook nu van toepassing. De blindheid waarmee men op het, volgens Husserl, verkeerde pad blijft doorgaan is stuitend. Om maar enkele symptomen te noemen: de oplossing voor de replicatiecrisis (het mislukken van de pogingen om experimenten met succes te herhalen) in de sociale psychologie (en andere statistische wetenschappen) is een verdere verfijning van kwantitatieve technieken, niet een reflectie op de onderliggende aannames over menselijk denken en gedrag of over de organisatie en waarde van wetenschap. De tegenwoordig weer modieuze manier om de geesteswetenschappen *salonfähig* te maken aan het positivistische hof is *digital humanities* oftewel een vrijwel uitsluitend kwantitatieve analyse van de producten en uitingen van de menselijke geest. Tegelijkertijd zijn we stomverbaasd en ontzet over de macht van onmenselijke algoritmes die blijken simpelweg onze eigen vooroordelen en

onderbuikgevoelens te reproduceren, in plaats van een apotheose van de zuivere rede te zijn. Husserl waarschuwde al voor de ‘technisering’ van de wetenschap, namelijk dat we een steeds groter deel van onderzoek uitbesteden aan letterlijke en figuurlijke mechanismen, waarbij de symbolische intentionaliteit onze beperkte rede dankzij blinde processen verder helpt. Met de soortgelijke progressieve technisering van de samenleving zien we hetzelfde soort ongereflacteerde processen ook een steeds grotere rol spelen in ons alledaagse leven. Eigenlijk moeten we constateren dat wij tegenwoordig in een nog diepere en dubbelzinnigere crisis steken dan in Husserls tijd. Niet alleen de wetenschappen zelf zijn gemathematiseerd, dat wil zeggen gereduceerd tot het bestuderen van enkel en alleen wat meetbaar is, ook al het denken over wetenschap, met name wetenschapsbeleid, is gemathematiseerd. Het ‘managerialisme’ is eigenlijk niets anders dan de recursieve triomf van de mathematisering en het positivisme waar Husserl voor waarschuwde. Zowel de wetenschappelijke theorie als de praktijk zijn nu door en door gedreven door cijferfetisjisme: niet alleen *wat* de wetenschappen bestuderen moet kwantificeerbaar zijn, ook *hoe* het gebeurt moet kwantificeerbaar zijn. Het object en de methode worden beide in een keurslijf gedwongen dat hun niet eigen is. Verantwoording heeft niets meer met een *redder rationem* te maken, maar met rode of zwarte cijfers onder de streep. De wetenschappelijke disciplines die hier goed bij lijken te gedijen, verkrijgen hierdoor echter ook slechts waardeloze *prosperity*. De enige waarde die de technische- en natuurwetenschappen nog hebben, is economisch en toepassingsgericht. Daarmee verworden de universiteiten tot beroepsopleidingen en afdelingen R&D van de BV Nederland. Als ware Stakhanovisten vieren we ons ‘succes’ dat blijkt uit de vele rankings waarin Nederlands onderzoek in de top verblijft. Daartegenover staat dat er al jaren een groeiende onvrede zowel onder studenten als onder docenten aan de universiteiten is. Alles moet doelmatiger, efficiënter, resultaatgericht. Zie bijvoorbeeld de recente ‘doelmatigheidskorting’ en het eerdere overhevelen van publieke gelden naar geormerkte fondsen voor economische ontwikkeling via publiek-private samenwerking (de ‘topsectoren’). Zowel tijdens de studie als in het onderzoek is er geen tijd voor reflectie of bezinning, zoals blijkt uit de ‘langstudeerboete’ en het omzetten van studiebeurzen in leningen die als een zwaard van Damocles boven de studenten hangen. Wie durft dan nog te denken? Daar lijkt de wetenschap niet meer voor bedoeld.

Er is een grote behoefte aan radicale herbezinning op de waarde van wetenschap, de rol van technologie in de samenleving, de zingeving van het leven op rationele grondslag: behoefte aan wijsheid. De wijsbegeerte van onze tijd is echter amper in de positie om hierop een zinnig antwoord te geven. Behalve enkele grote sterauteurs, is de filosofie gemarginaliseerd in sub-departementen of een hobby van emeriti uit andere vakdisciplines. Voor zover we in Nederland een ‘Wetenschapsagenda’ hebben, ontbreekt het nog steeds aan een

‘Wetenschappelijke agenda’, die voortkomt uit een radicale en normatieve reflectie op wat wetenschap zou moeten zijn. Het woord agenda zelf draagt in zijn Latijnse etymologie een normatieve component: “de dingen die we moeten doen”. Vraagt dat niet eerst om een probleemanalyse? Moeten we niet vragen stellen over de wetenschap in plaats van alleen maar aan de wetenschap?

Voor Husserl heeft wetenschap een duidelijk doel, dat verbonden is met de rede die ons tot mensen maakt en dus wat wij als mensen zouden moeten doen. Met andere woorden, wetenschap bedrijven, kennis zoeken, de rede gebruiken: dit maakt essentieel deel uit van de zingeving van een mensenleven en van de mensheid als geheel. Wetenschap is niet alleen een middel dat tot betere medicijnen, zuinigere auto’s, snellere computers leidt, niet alleen een post in de Rijksbegroting die via kosten-batenanalyse gefinancierd moet worden. Wetenschap, en wel specifiek als filosofie, als universeel vragen naar de zin van alles, is zelf een doel.

In de huidige context met *fake news*, ongerechtvaardigde twijfel aan wetenschappelijke expertise, beknotting van vrij, nieuwsgierigheidsgedreven onderzoek ten gunste van toepassing en winstbejag, wereldwijd en dus ook in Nederland, komt de nieuwe vertaling in veel opzichten als geroepen. Daarom blijven de waarschuwing voor het positivistische denkkader, in zowel wetenschap als wetenschapsbeleid, en het ideaal van filosofie als wetenschap, belangrijke en actuele boodschappen van Husserls *Krisis*.